OBLIGAȚII NEGATIVE ALE STATULUI PRIVIND DREPTUL FUNDAMENTAL LA ÎNVĂȚĂTURĂ

NEGATIVE OBLIGATIONS OF THE STATE ON THE FUNDAMENTAL RIGHT TO EDUCATION

Rodica NICHITA, dr., lector univ.,
Universitatea de Stat din Moldova

Abstract: Conceptually, the negative obligation is the duty of the state, the state officials to refrain from actions that prevent the exploitation of a right guaranteed by the Convention and its protocols. The existence of negative obligations is not very controversial, and these obligations are conceptually relatively easy to define, because the relation between the right and the corresponding debt is undoubtedly quite easy to establish. If we look at the concept of negative obligations, we will conclude, with regret, that there are very few doctrinal opinions on the subject in question, most often these referring to some abstention from the state to infringe on a protected right.

Cuvinte-cheie: *stat, obligaţie negativă, drept garantat, restricţii, abţinere, ingerinţă.*

Conceptual, obligaţia negativă reprezintă îndatorirea statului, funcţionarilor de stat să se abţină de la acţiuni care împiedică valorificarea unui drept garantat prin Convenţie şi protocoalele sale. Această afirmaţie trebuie corelată cu faptul că Convenţia conţine numeroase articole care prevăd, stabilind cât mai clar nişte limite, posibilitatea restricţiei unor drepturi, desigur atâta timp cît aceste restricţii beneficiază unei societăţi democratice [1, p. 11]. Cauzele în care sunt permise anumite derogări, ingerinţe sau limitări în exercitarea unui drept sunt justificate şi expres prevăzute în Convenţia Europeană sau explicate de Curtea de la Strasbourg.

Existenţa unor obligaţii negative nu este foarte controversată, iar aceste obligaţii sunt conceptual relativ uşor de definit, deoarece relaţia dintre dreptul şi datoria corespunzătoare este, fără îndoială, destul de uşor de a fi stabilită [2, 71].

De principiu, spre deosebire de obligaţia pozitivă care implică o serie de măsuri concrete ce urmează a fi luate pentru protecţia unui anumit drept sau a unei libertăţi, făcând astfel trimitere la diferite comportamente active din partea entităţii statale, obligaţia negativă presupune o singură formă de conduită pasivă din partea statului, şi anume cea de a se abţine de la încălcarea sau atingerea neconformă a oricărui drept protejat.

Conceptul obligaţiei negative de a nu interveni în exerciţiul drepturilor trebuie să-şi păstreze sensul original proiectat de autorii Convenţiei, fără ca să i se

recunoască un scop prea restrictiv. Astfel, el acoperă legislaţia şi practica judiciară existentă care, sub o formă de interzicere, excludere, discriminare,păstrare, utilizare a informaţiilor private sau orice altă formă atrage o certă restricţionare pentru persoană în realizarea dreptului sau libertăţii sale într-un mod eficient. El nu acoperă situaţiile când există o lacună în legislaţie sau practică judiciară care are repercusiuni asupra acestei realizări, dacă eficienţa realizării dreptului o cere, atunci apare obligaţia pozitivă a statului, de asemenea fundamentată în textul art. 1, de a completa golul în drept [3, p. 2-29].

Spre deosebire de obligaţiile pozitive, care, cu anumite excepţii, nu sunt enunţate expres în textul Convenţiei şi, prin urmare, nu au fost propuse statelor spre executare la ratificarea CEDO [3, p. 2-29], obligaţiile negative izvorăsc direct şi nemijlocit din dispoziţiile instrumentului internaţional respectiv, iar statele semnatare sunt de la bun început cunoscute cu îndatoririle ce urmează a fi puse în sarcina lor. Cu toate acestea, numărul considerabil de hotărâri judecătoreşti în care forul european condamnă guvernele respondente pentru nerespectarea obligaţiilor negative, în special sub incidenţa art. 3 (interzicerea torturii), art. 5 (dreptul la libertate şi la siguranţă) şi art. 14 (interzicerea discriminării), demonstrează că alteori autorităţile statale percep îndatoririle negative puse pe seama lor mai mult teoretic şi formal, iar în situaţii concrete omit să se abţină de la arbitrarietate, existând încă anumite carenţe în această privinţă.

Dacă cercetăm conceptul obligaţiilor negative, urmează să conchidem, cu regret, că există foarte puţine opinii doctrinare la subiectul în cauză, de cele mai dese ori acestea referindu-se la o oarecare abţinere din partea statului de a aduce atingere unui drept protejat, iar vreo *teorie a obligaţiilor negative,* precum poate fi conturată teoria obligaţiilor pozitive, lipseşte. Atât teoreticienii, cât şi practicienii dreptului internaţional al drepturilor omului şi dreptului CEDO sunt axaţi pe determinarea acelor măsuri la care se impun statele pentru a asigura un respect efectiv al drepturilor recunoscute fiinţei umane, iar obligaţiile negative la mod general sunt privite ca acele îndatoriri esenţiale care obligă statele sau nemijlocit individul de a nu aduce atingere libertăţilor de care dispun semenii săi, prin urmare, care stabilesc o obligaţie generală de abţinere [4, p. 247-284].Cu toate că la prima vedere obligaţia negativă se configurează ca o simplă îndatorire de abţinere, alteori este dificil de a separa categoric limitele obligaţiilor pozitive şi ale celor negative puse în sarcina statelor, fapt recunoscut expres de Curtea de la Strasbourg.

Mai mult decât atât, uneori însuşi textul instrumentului internaţional operează cu noţiuni legate de obligaţia negativă a statului, însă din esenţa juridică a acestuia rezultă necesitatea adoptării măsurilor de protecţie ce caracterizează obligaţia pozitivă. Acesta ar fi cazul art. 27 din Pactul Internaţional cu privire la drepturile civile şi politice, care stipulează că în statele în care există minorităţi

etnice, religioase sau lingvistice, persoanele aparţinând acestor minorităţi, *nu pot fi lipsite* de dreptul de a avea, în comun cu ceilalţi membri ai grupului lor, propria lor viaţă culturală, de a profesa şi a practica propria lor religie sau de a folosi propria lor limbă. După cum vedem, articolul în cauză pune în sarcina statelor lumii obligaţia primordială de a nu lipsi reprezentanţii minorităţilor de drepturile la viaţă culturală, libertate religioasă şi limbă maternă, însă asigurarea respectării acestor drepturi, în mod inevitabil, implică întreprinderea unor măsuri eficiente, în special legislative şi administrative care să stabilească un teren corespunzător în acest sens.

Astfel, deşi obligaţiile pozitive şi negative sunt aparent separate în categorii diferite, interpretarea eficientă a normelor internaţionale care consacră anumite drepturi şi libertăţi, permite a determina o serie de obligaţii pozitive corespondente obligaţiei negative enunţate expres prin dispoziţia normativă. Iar dezbaterile teoretice privind specificul obligaţiilor pozitive/negative care decurg din anumite prevederi ai instrumentelor internaţionale de protecţie a drepturilor omului nu mai sunt actuale [5, p. 142].

În asemenea circumstanţe, referitor la conceptul obligaţiei negative ţinem să menţionăm că, deşi aceasta implică o îndatorire principală a statului de a se abţine de la ingerinţă în dreptul sau libertatea garantată justiţiabilului, ea nu poate exista de sine stătător decât în corelaţie cu obligaţia statului în cauză de a întreprinde anumite măsuri eficiente pentru asigurarea protecţiei aceluiaşi drept sau aceleiaşi libertăţi.

În jurisprudența sa, atât fosta Comisie, cât și Curtea au fost sesizate în repetate rânduri cu privire la încălcarea art. 2 din Primul protocol adițional la Convenție, în ultima sa teză, care acordă părinților dreptul de a pretinde statului să le respecte convingerile religioase și filozofice în procesul de educare al copiilor acestora, în virtutea faptului că un astfel de drept ar constitui un atribut al autorității părintești [6] În accepțiunea instanței europene, scopul acestei dispoziții urmărește, în special, asigurarea posibilității existenței unui pluralism educativ, condiție esențială pentru funcționarea unei societăți democratice, astfel cum aceasta este concepută de Convenție [7, p. 176]. Fosta Comisie a decis că statele dispun de o largă marjă de apreciere în reglementarea învățământului public, dar „*trebuie să se abțină de la practicarea oricărei forme de îndoctrinare ce ar putea afecta convingerile filozofice și religioase ale părinților*" [6].

O parte dintre cauzele analizate de instanța europeană au vizat introducerea unor cursuri școlare care nu intrau în domeniul educației religioase, spre exemplu, în cauza Jimenez Alonso și Pilar Jimenez Merino contra Spaniei (cererea nr. 51188/99, declarată inadmisibilă la 25.05.2000) [8], reclamantul a susținut încălcarea libertății sale în calitate de părinte prin deciziile autorităților școlare spaniole de a o primi pe fiica sa la examenele de științe naturale, deși aceasta a re-

fuzat să asiste la cursurile de educație sexuală. O soluție identică a primit și cauza Dojan și alții contra Germaniei (cererea nr. 319/08, 2455/08, 7908/10, declarată inadmisibilă la 13.09.2011) [9].

O hotărâre de referință, dată de către Marea Cameră, în care Curtea a constatat încălcarea dreptului părinților de a solicita educarea copiilor în spiritul propriilor convingeri religioase o reprezintă cauza Folgero și alții contra Norvegiei [10]. Reclamanții, toți membri ai Asociației Umaniste Norvegiene, sunt părinți ai căror copii erau, la data faptelor, în școala primară. În 1997, programele au fost modificate în școala primară norvegiană, două materii separate - creștinismul și filozofia de viață-a fiind înlocuite cu un curs unic de creștinism, religie și filozofie(cursul de „*KRL*"). Acest curs trebuia să acopere următoarele domenii: Biblia, creștinismul, ca patrimoniu cultural, credința evanghelică luterană,religia oficială în Norvegia, pentru 86% din populație, alte confesiuni creștine și alte religii și filozofii, precum și subiecte de etică și filozofie. Înainte de această reformă, părinții puteau cere pentru copiii lor să fie scutiți de cursurile de creștinism. Cu toate acestea, în conformitate cu Legea din 1998 privind educația, derogările nu puteau privi decât unele părți ale KRL, despre care părinții considerau, din punctul de vedere al religiei lor sau al filozofiei lor de viață, că puteau duce la aderarea la o altă religie sau la o altă filozofie de viață. Reclamanții și alte rude au făcut în zadar cereri pentru scutirea în întregime a copiilor de cursul de KRL.

În analiza cererii, Curtea a considerat oportun să examineze plângerile în temeiul articolului 9 al Convenției și al articolului 2 din Protocolul nr. 1 în ceea ce privește această ultimă dispoziție, care este *lex specialis* în materie de educație intenția avută în vedere la introducerea cursului de KRL a fost aceea de a preda împreună creștinismul și celelalte religii și filozofii, pentru a stabili un mediu de învățare deschis pentru toți elevii. Acest lucru este în mod clar în conformitate cu principiile pluralismului și ale obiectivității, consacrat la articolul 2 din Protocolul nr. 1.

Prevederile relevante din Legea din 1998 privind educația puneau accentul pe transmiterea de cunoștințe, nu numai din domeniul creștinismului, ci, de asemenea, și din cel al altor religii și filozofii ale lumii. Scopul era de a evita sectarismul și de a promova dialogul și înțelegerea între culturi, prin reunirea studenților într-un curs comun, mai degrabă decât să se permită o scutire completă care ar fi avut drept consecință separarea elevilor în funcție de materiile studiate. Faptul că programul prevede o cotă mai mare cunoașterii creștinismului față de celelalte religii și filozofii nu poate constitui o problemă în temeiul articolului 2 din Protocolul nr. 1. Având în vedere locul creștinismului în istoria și tradiția norvegiană, este necesar să se ia în considerare faptul că aceasta este o chestiune de apreciere de care se bucură statul pârât în definirea și dezvoltarea curriculei respective.

Coroborată cu clauza de vocațiune creștină, descrierea conținutului și a obiectivelor cursului de KRL care figura în Legea din 1998 privind educația și alte texte care constituie cadrul legislativ sugerează diferențe nu doar cantitative, ci, de asemenea, calitative de predare a creștinismului față de celelalte religii și filozofii. Având în vedere aceste diferențe, ne întrebăm cum ar putea fi realizat scopul de a promova înțelegerea, respectul și capacitatea de dialog, între oameni cu convingeri și credințe diferite. Curtea a analizat apoi dacă posibilitatea ca părinții să solicite o scutire parțială de cursul de KRL a fost suficientă pentru a contracara dezechilibrul descris mai sus. În această privință, Curtea notează, în primul rând, că funcționarea practică a mecanismului de scutire parțială a dat naștere la probleme considerabile. Astfel, părinții în cauză trebuiau să fie informați în mod corespunzător, în detaliu, despre conținutul cursului, pentru a fi în măsură să identifice și să raporteze în prealabil școlii, părțile care li se păreau incompatibile cu propriile lor convingeri și credințe. Or, este dificil pentru părinți să rămână în mod constant informați cu privire la conținutul cursului predat în clasă și de a identifica părțile incompatibile cu convingerile lor, mai ales atunci când ceea ce punea problemă era însăși orientarea generală a cursului de KRL, în favoarea creștinismului.

În al doilea rând, cu excepția cazurilor în care cererea de scutire a fost în mod clar cu privire la activitățile religioase și în cazul în care nu a fost nevoie de o justificare, părinții trebuiau să ofere motive rezonabile în susținerea cererii lor, pentru o scutire parțială. Curtea observă că informațiile referitoare la convingerile religioase și filozofice prezintă un caracter personal față de unele dintre aspectele cele mai intime ale vieții private. Chiar dacă părinții nu au fost supuși obligației de a divulga convingerile lor personale și în cazul în care școala a ținut cont de nevoia de a lua în considerare în mod corespunzător dreptul părinților la respectarea vieții private, există riscul ca unii părinți să se simtă obligați să dezvăluie aspecte intime ale convingerilor lor religioase și filozofice.

În al treilea rând, chiar în cazul unei cereri de scutire parțială din partea părinților, școala ar fi trebuit să demonstreze, în cooperare cu părinții, o abordare flexibilă, luând în considerare apartenența religioasă sau filozofică a părinților și tipul de activitate implicat. Astfel, pentru o serie de activități, cum ar fi rugăciunile, imnurile cântate în slujbele bisericii și piesele de teatru școlar, elevii ar putea participa ca spectatori, pur și simplu, în loc de a participa ca și implicare. Ideea de bază era că scutirea se aplică numai la activitatea în sine și nu la cunoștințele care urmează să fie predate prin această activitate. Cu toate acestea, Curtea consideră că distincția între cunoștințe și activitate este dificil nu numai de aplicat, dar, probabil, că a și redus, în mod semnificativ, eficiența scutirii parțiale ca atare. În plus, la un nivel pur practic, părinții s-ar simți reticenți în a cere profesorilor să-și asume sarcina suplimentară pusă de o instruire diferențiată.

În consecință, Curtea a constatat că regimul de scutire parțială a fost de natură să pară părinților în cauză o povară, cu riscul ca intimitatea lor să fie în mod nejustificat expusă, și că există șanse ca potențialul conflict să îi descurajeze să solicite astfel de scutiri. Aceasta poate fi cu greu compatibilă cu dreptul părinților la respectarea convingerilor lor în sensul articolului 2 din Protocolul nr. 1, astfel cum sunt interpretate în lumina articolelor 8 și 9 din Convenție. În plus, Curtea nu este convinsă că posibilitatea ca părinții să își înscrie copiii în școli private, invocată de Guvern, poate dispensa statul de obligația sa de a asigura pluralismul în școlile publice deschise tuturor. În aceste condiții, fără a aduce atingere multelor scopuri legislative lăudabile afirmate prin introducerea subiectului KRL în școlile publice pentru primar și secundar inferior, se pare că statul pârât nu a asigurat în mod corespunzător ca informațiile și cunoștințele incluse în curriculum-ul de curs să fie difuzate de manieră obiectivă, critică și pluralistă, pentru a îndeplini cerințele articolului 2 din Protocolul nr 1. Pentru aceste considerații, Curtea a decis cu majoritate de nouă voturi contra opt că există o încălcare a dreptului la educație.

În cauza *Hasan și Eylem Zengin contra Turciei* [11] reclamanții au susținut că modul în care cultura și etica religioase au fost predate în Turcia a încălcat dreptul domnișoarei Zengin la libertatea religioasă și dreptul părinților de a asigura educația ei în conformitate cu convingerile lor religioase, garantat în conformitate cu articolul 2 din Protocolul No. 1 (dreptul la instruire) și articolul 9 (libertatea de gândire, conștiință și religie). Fiind elevă la o școală de stat, ea a fost obligată să participe la cursuri de cultură și etica religioasă. În conformitate cu articolul 24 din Constituția Turciei și secțiunea 12 din Legea nr. 1739 privind educația națională, cultura și etica religioasă este o materie obligatorie în școlile primare și secundare din Turcia. Reclamanții au pretins, în special, că programa cursului este lipsită de obiectivitate, deoarece nu există informații detaliate despre alte religii, fiind inclusă și predată din punct de vedere religios, curs care lăuda interpretarea sunnită a credinței și tradiției islamice. Dl. Zengin și familia sa sunt adepți ai Alevismului.

Pentru a hotărî, în primul rând, Curtea a stabilit dacă conținutul materiei a fost predat într-un mod obiectiv, critic și pluralist. Aceasta a constatat că programa pentru predarea în școlile primare și primul ciclu de învățământ secundar și manualele respective au dat o mai mare prioritate cunoștințelor de Islam decât față de cele despre alte religii și filozofii. Manualele nu au dat doar o imagine de ansamblu a religiilor, ci au furnizat indicații specifice privind principiile majore ale credinței musulmane, inclusiv riturile sale culturale, cum ar fi profesiunea credinței, cele cinci rugăciuni zilnice, Ramadanul, pelerinajul, conceptele de îngeri și creaturi invizibile și credința în lumea cealaltă. Pe de altă parte, elevii nu au primit nici o învățătură pe specificul confesional sau

ritualic al credinței Alevi, chiar dacă adepții săi reprezentau o mare parte din populația turcă. Prin urmare, Curtea a constatat că lecțiile de cultură și etică religioasă din Turcia nu pot fi considerate a îndeplini criteriile de obiectivitate și pluralism necesare pentru educația într-o societate democratică și pentru elevi de a dezvolta o minte critică față de religie. În cazul reclamanților, lecțiile nu au respectat convingerile religioase și filosofice ale tatălui domnișoarei Zengin. În al doilea rând, Curtea a examinat dacă au existat mijloace adecvate în sistemul educațional turc care să asigure respectarea convingerilor părinților. În urma unei decizii a Consiliului Suprem pentru Educație din iulie 1990, a fost posibil pentru copiii care aparțin creștinului, islamului sau religiei iudaice să fie scutiți de lecțiile de cultură și etică religioasă. Această decizie a sugerat în mod necesar că lecțiile erau de natură să creeze un conflict pentru copiii creștini sau evrei între instrucțiunea religioasă dată de școală și convingerile religioase sau filozofice ale părinților lor. În conformitate cu poziția Comisiei Europene împotriva Rasismului și Intoleranței a Consiliului Europei, Curtea a considerat că această situație este criticabilă: dacă cursul era destinat să fie despre diferite culturi religioase, nu exista niciun motiv pentru a îl face obligatoriu doar pentru copiii musulmani.

În consecință, Curtea a considerat că procedura de scutire nu a utilizat metode adecvate și nu oferă suficientă protecție pentru acei părinți care ar putea considera în mod legitim că subiectul învățat este de natură să ridice un conflict de valori între copiii lor. Aceasta este cu atât mai evident în cazul în care nu a existat o opțiune pentru copiii părinților care au o convingere religioasă sau filosofică islamică, dar alta decât cea sunnită, precum și în cazul în care procedura de scutire implica povara grea de a dezvălui convingerile lor religioase sau filosofice. În consecință, Curtea a concluzionat că a existat o încălcare a articolului 2 din Protocolul nr 1.

Pe de altă parte, Curtea pare a avea o altfel de interpretare atunci când cursurile contestate de reclamanți au un preponderent caracter laic. Astfel, în cauza Johanna Appel-Irrgang și alții contra Germaniei [33], Curtea a declarat cererea reclamanților inadmisibilă.

Reclamanții s-au plâns de faptul că prima reclamantă a fost obligată să asiste la cursul de etică, introducerea căruia era contrară obligațiilor de neutralitate a Statului. Acest curs le impunea opinii care nu corespundeau convingerilor lor religioase. Etica filozofică predată în cadrul acestui curs contrazicea etica creștină în mai multe domenii. Ea, în genere, nega existența lui Dumnezeu, avea un caracter laic, ateist și antireligios și se inspira în mare parte din ideile Iluminiștilor și din Umanism, după cum a subliniat Curtea constituțională federală. Planul-cadru de învățământ care, de altfel, fusese elaborat fără participarea reprezentanților comunităților religioase, nu lăsa nici un loc creștinismului, deși aceasta era reli-

gia majorității, la fel cum era islamul sunit în cauza Zengin împotriva Turciei. De asemenea, reclamanții consideră că participarea activă la un curs ateist de etică, obligatoriu pentru elevi, s-ar dovedi mai intensă, și astfel contrară libertății de religie, decât existența unui crucifix plasat pe peretele unei săli de studiu pe care Curtea constituțională federală deja îl declarase incompatibil cu Legea fundamentală. În fine, reclamanții susțineau că misiunea de educație a Statului prevăzută de articolul 7 § 1 din Legea fundamentală, nu făcea parte din restricțiile la libertatea de religie prevăzute în articolul 9 § 2 din Convenție și, deci, nu putea justifica obligativitatea de a frecventa cursul de etică.

Curtea menționează că reclamanții susțin, în esență, că respectivul curs de etică nu era neutru și contravenea convingerilor religioase ale acestora din cauza caracterului său laic. În opinia Curții, obiectivele cursului de etică corespund principiilor pluralismului și obiectivității prevăzute de articolul 2 din Protocolul nr. 1 și recomandărilor adoptate de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei. Aceasta reamintește că în cauzele Zengin și Folgerø precitate, ea a stabilit încălcarea articolului 2 din Protocolul nr. 1 pe motiv că persoanele vizate în aceste cauze s-au confruntat cu obligarea de a asista la un curs cu caracter religios, deși erau, în primul caz, de confesiune islamică, diferită de confesiunea majorității, și în al doilea caz, nu împărtășeau nici o religie. În cauza de față, totuși, este important de a constata că respectivul curs de etică pe care ar fi trebuit să-l frecventeze prima reclamantă era un curs neutru, care nu acorda nici o pondere suplimentară vreunei religii sau credințe concrete, dar care avea drept obiectiv transmiterea unei baze comune de valori elevilor și de a-i educa pe aceștia să fie deschiși altor persoane care împărtășesc credințe diferite de ale lor.

Având în vedere cele expuse, Curtea a considerat că autoritățile naționale, introducând cursul obligatoriu de etică, nu au depășit marja de apreciere, care le este oferită în acest sens de articolul 2 din protocolul nr. 1, prevedere care, de altfel, obligă Statul să asigure exercitarea drepturilor copiilor la instruire (Costello-Roberts împotriva Marii Britanii, 25 martie 1993). Astfel, ea a conchis că autoritățile din Berlin nu erau obligate să prevadă posibilitatea unei scutiri generale de la cursul de etică. Faptul că un alt Land a făcut o alegere diferită în această privință nu ar trebui să schimbe această constatare.

Așadar, concluzionând, din această jurisprudență se reflectă, în primul rând, faptul că instanța europeană încă permite o largă marjă de apreciere a statelor în ceea ce privește reglementarea conținutului programei școlare. Cu toate acestea, Curtea acordă protecție dreptului părinților la respectarea propriilor convingeri religioase și filosofice în ceea ce privește educația oferită copiilor acestora, atunci când cursurile oferite sunt, pe de o parte, lipsite de o viziune pluralistă și echilibrată și, pe de altă parte, procedura școlară nu permite o retragere a elevilor de la aceste cursuri,ori o astfel de opțiune este condiționată disproporționat, în mod

special prin obligarea părinților să își dezvăluie convingerile confesionale în motivarea unei astfel de cereri.

Încălcarea libertății prin expunerea de simboluri în instituțiile educaționale

Prin 1960, un mic grup de disidenți catolici francezi a declarat unul dintre membrii grupului Papă. Acest Papă ales, sau antipapă, a decis să viziteze Roma, considerându-se pe sine episcopul de drept. El a pornit îmbrăcat în hainele albe ale papalității, dar autoritățile italiene au refuzat intrarea sa în țară, considerând că prezența sa ar fi „*o insultă la adresa Sfântului Părinte*". Aceasta este o ilustrare interesantă a efectului simbolic puternic al veșmintelor religioase, alegerea unei haine fiind considerată în sine o amenințare. Veșmântul este mai important decât un simbol static, acesta fiind mult mai personal și în mod necesar mobil, comparativ cu alte simboluri religioase [210, p. 17].

Prezența simbolurilor religioase în școli a generat lungi dezbateri. Pe de o parte, acolo unde acestea erau atașate cadrului „decorativ", elevi și părinți deopotrivă au contestat prezența acestora, considerând că încalcă principiul neutralității statului și au un efect asupra copiilor asemănător cursurilor de religie cărora le lipsește caracterul pluralist. Pe de altă parte, avem o bogată jurisprudență, în special din cauze contra Franței și Turciei, unde elevi și studenți au contestat decizia autorităților naționale de a le interzice accesul în instituțiile școlare purtând asupra lor simboluri religioase. Una dintre cele mai controversate cauze din întreaga existență a CEDO o reprezintă cauza Lautsi contra Italiei [36].

La originea cauzei se află cererea nr. 30814/06 îndreptată împotriva Republicii Italiene, prin care un resortisant al acestui stat, Soile Lautsi („reclamanta"), a sesizat Curtea la 27 iulie 2006, atât în nume propriu, cât și în numele fiilor săi, Dataico și Sami Albertin, care erau minori la data formulării cererii. În anul școlar 2001-2002, Dataico și Sami au urmat cursurile școlii publice Istituto comprensivo statale Vittorino da Feltre din Abano Terme. Un crucifix era expus pe perete în fiecare sală de clasă din școala respectivă. Soțul reclamantei a criticat prezența simbolurilor religioase în sălile de clasă, în mod special a crucifixelor, și a întrebat dacă ar putea fi înlăturate, solicitare respinsă de autoritățile școlii. Ulterior, reclamanta a contestat această decizie în fața Curții Administrative din Veneto, susținând o încălcare a principiului laicității, în temeiul articolului 3 (principiul egalității) și a articolului 19 (libertatea religioasă) din Constituția italiană, a articolului 9 din convenție și a principiului imparțialității administrației publice (articolul 97 din Constituție). Ministerul a intervenit în procedura judiciară inițiată de reclamantă, susținând că cererea sa este nefondată, deoarece prezența crucifixelor în sălile de clasă din școlile publice se întemeia pe articolul 118 din decretul regal nr. 965 din 30 aprilie 1924 (regulamentele interne ale școlilor gimnaziale). Curtea Administrativă a sesizat Curtea Constituțională cu o cerere de verificare a

constituționalității articolelor 118 și 119 ale decretelor regale menționate anterior și a articolului nr. 676 din același decret-lege, având în vedere principiul laicității statului și articolele 2, 3, 7, 8, 19 și 20 din Constituție. Articolul 118 din decretul din 1924 prevedea ca fiecare sală de clasă să fie dotată cu un portret al regelui și cu un crucifix. Printr-o decizie din 15 decembrie 2004, Curtea Constituțională a respins ca inadmisibilă sesizarea Curții Administrative, cu motivarea că aceasta privea doar prevederi din regulamente și nu din acte cu statut de lege, aceste prevederi neputând face obiectul unui control de constituționalitate. La data de 17 martie 2005, Curtea Administrativă a respins acțiunea reclamantei. După ce a hotărît că articolul 118 din decretul regal din 30 aprilie 1924 era încă în vigoare și că „*principiul laicității statului face parte din moștenirea legală a Europei și a democrațiilor occidentale*", a conchis că prezența crucifixelor în sălile de clasă din școlile publice, având în vedere semnificația care ar trebui să li se atribuie, respectă acest principiu. Curtea a arătat că,deși crucea este un simbol, fără îndoială, religios, este un simbol al creștinătății în general și nu doar al catolicismului, servind astfel ca punct de referință și pentru alte confesiuni. De asemenea, crucifixul este un simbol istoric și cultural, având o "*valoare identitară*" pentru poporul italian prin aceea că a „*reprezentat, într-o oarecare măsură, o caracteristică a dezvoltării istorice și culturale a Italiei și, în general, a întregii Europe și a fost o bună sinteză a acestei dezvoltări*". Curtea Administrativă a arătat în continuare că trebuie să considerăm crucea ca fiind un simbol al sistemului de valori ce caracterizează Constituția italiană.

Împotriva acestor soluții ale instanțelor naționale, reclamanta a introdus plângere la Curtea de la Strasbourg, în care a pretins că afișarea semnului crucii în sălile de clasă ale școlii italiene de stat, la care au participat copiii ei, a constituit o imixtiune incompatibilă cu libertatea de credință și religie și cu dreptul la educație, în conformitate cu convingerile ei religioase și filosofice. La data de 3 noiembrie 2009, un complet de 7 judecători a decis în unanimitate că a existat o încălcare a articolului 2 din Protocolul nr 1 coroborat cu articolul 9 al Convenției. Curtea a considerat că afișarea obligatorie a unui simbol de o anumită credință în exercitarea autorității publice în legătură cu situații specifice care fac obiectul supravegherii guvernamentale, în special în sălile de clasă, restrânge dreptul părinților de a educa copiii în conformitate cu convingerile lor și dreptul elevilor de a crede sau nu crede. Curtea a fost de părere că practica încalcă aceste drepturi, deoarece restricțiile sunt incompatibile cu obligația statului de a respecta neutralitatea în exercitarea autorității publice, în special în domeniul educației. Statul italian a contestat hotărârea și a solicitat Marii Camere să se pronunțe.

La data de 18 martie 2011, Marea Cameră a hotărât cu 15 voturi pentru și două împotrivă că nu a existat o încălcare a Convenției, respingînd astfel, prima hotărâre.

Curtea este de părere că decizia de a perpetua sau nu o anume tradiție intră, în principiu, în marja de apreciere a statului pârât. Curtea amintește de faptul că în Europa există o mare diversitate între statele componente, mai ales în privința dezvoltării culturale și istorice. Curtea subliniază, totuși, că referirea la tradiție nu poate deroba statul de obligația de a respecta drepturile și libertățile prevăzute în Convenție și în protocoalele sale.

Este evident că Statele Contractante se bucură de o marjă de apreciere în eforturile lor de a concilia exercitarea funcțiilor pe care și le asumă în procesul de educație și predare cu respectarea dreptului părinților de a asigura educația și predarea în conformitate cu propriile convingeri religioase și politice. Aceasta se aplică și la organizarea mediului școlar și la stabilirea și planificarea programei școlare. Curtea are, așadar, în principiu, datoria de a respecta deciziile Statelor Contractante în această privință, inclusiv asupra locului pe care îl acordă unei anume religii, cu condiția ca aceste decizii să nu ducă la vreo formă de îndoctrinare. În cazul de față, Curtea conchide că decizia dacă crucifixele ar trebui sau nu expuse în sălile de clasă din școlile publice intră, în principiu, în marja de apreciere a statului pârât. Mai mult, faptul că nu există un consens la nivel european cu privire la prezența simbolurilor religioase în școlile de stat favorizează această abordare. Un crucifix pentru perete este esențialmente un simbol pasiv și acest aspect este important, în opinia Curții, mai ales cu privire la principiul neutralității. Așadar, Curtea constată că nu a avut loc nici o încălcare a articolului 2 din Protocolul nr. 1, în privința reclamantei. Constată, de asemenea, că nu se pune nici o problemă separată în temeiul articolului 9 din Convenție.

Importanța cauzei soluționate cu hotărârea dată de CEDO la 18 martie 2011 poate fi sesizată din mai multe puncte de vedere.

În primul rând, în ordine cronologică, este inedită situația creată prin acordarea dreptului de intervenție în procedura de judecată în fața Marii Camere unui număr de nu mai puțin de 10 state terțe, 10 organizații nonguvernamentale și 33 de europarlamentari. Chiar și numai acest fapt este suficient pentru a demonstra ce interese complexe au fost angrenate la nivelul majorității statelor europene. *În al doilea rând*, observăm schimbarea de jurisprudență a Curții, în condițiile în care hotărârea dată de Marea Cameră este contrară deciziei de la Prima Cameră, din 13 octombrie 2009. Cazurile în care Curtea își schimbă propriile decizii sunt rarisime, mai ales în cazuri precum acesta, unde prima hotărâre a fost luată în unanimitate de către cei 7 judecători din complet. *Un al treilea indiciu* al importanței hotărârii reiese din modul în care decizia a fost luată. Chiar dacă a existat o majoritate clară, de 15 la 2, nu putem să trecem cu vederea faptul că, deși 15 judecători au oferit aceeași soluție, argumentele acestora sunt din cele mai diverse, fiind exprimate 3 opinii**.**

Cu toate acestea, până în prezent nu s-a reglementat mecanismul de decizie al comunității și nici modul în care se poate asigura dreptul copiilor care aparțin minorităților religioase din comunitate de a își manifesta confesiunile religioase într-o manieră similară cu membrii comunității majoritare. Prin urmare, departe de a fi primit o rezolvare, problemele din Republica Moldova relative la respectarea dreptului la libertatea de gândire, conștiință și religie, în cadrul și în legătură cu sistemul public de învățământ, se află într-un stadiu încă incipient în comparație cu situația altor state europene [12, p.159]. De unde imediat după căderea regimului comunist am fost martorii unei adevărate revoluții a libertății de exprimare în spațiul public, manifestată în materia învățământului religios prin încercarea de recuperare a timpului și puterii pierdute de Biserica Ortodoxă în anii vechiului regim, fiind de amintit în acest sens introducerea studiului religiei în programa școlară.

Ca orice normă juridică, Convenția Europeană a Drepturilor Omului este un act viu, evolutiv, iar jurisprudența are datoria de a menține în actualitate scopurile avute în vedere de către fiecare prescripție conținută. Astfel, ni se pare mult mai importantă pentru orice act normativ salvgardarea rațiunii existenței sale, adaptată la realitatea și evoluția socială prezentă, dar, și mai important, corelată cu prospecția asupra viitorului.

Principiul neutralității statului față de orice confesiune religioasă sau orientare filosofică ar trebui să fie luat în considerare nu numai ca o consecință a prevederilor art. 9 din Convenție și art. 2 al Primului Protocol Adițional, ci și în vederea garantării respectării art. 14, care interzice discriminarea. Desigur, s-a stabilit în jurisprudența constantă a Curții de la Strasbourg că acest articol nu poate fi analiza în mod independent, însă atunci când speța reclamă ingerințele produse în sfera unor drepturi fundamentale protejate de Convenție, instanța este ținută să analizeze și o posibilă încălcare a principiului nondiscriminării. În cauza Lautsi, reclamanții au invocat în plângerea adresată Curții și aplicabilitatea art. 14, însă, fidelă jurisprudenței sale, Prima Cameră a refuzat să mai analizeze acest capăt de cerere, considerând că este suficientă constatarea încălcării art. 9 și art. 2 din Primul Protocol Adițional. Dacă putem înțelege acest tip de practică, același raționament nu este însă valabil și pentru hotărârea dată de către Marea Cameră, aceasta refuzând analiza cauzei pe art. 14, considerând că nu se impun discuții distincte față de cele expuse în considerarea celor două articole deja analizate.

Conform art. 14 al Convenției, „*exercitarea drepturilor și libertăților recunoscute de prezenta Convenție trebuie să fie asigurată fără nici o deosebire bazată, în special, pe sex, rasă, culoare, limbă, religie, opinii politice sau orice alte opinii, origine națională sau socială, apartenența la o minoritate națională, avere, naștere sau orice altă situație*".

Impunerea drept obligatorie de către legislația unui stat a afișării unui simbol aparținând exclusiv unei religii, în toate clasele școlilor publice, nu poate fi

calificată drept o atitudine de neutralitate din partea statului respectiv [12, p.159-185]. Neutralitatea este un principiu esențial pentru asigurarea nediscriminării. În altă ordine de idei, justificarea acestui tratament preferențial acordat religiei majoritare chiar pe faptul poziției de confesiune majoritară nu atenuează cu nimic ingerința discriminatorie a statului în dreptul persoanelor aderente la una dintre viziunile minoritare, ba chiar întărește senzația de „*tiranie a majorității*". Dacă arborarea crucifixelor sau a altor însemne religioase – cum ar fi icoanele, cazul Republicii Moldova– ar fi o decizie care să țină doar de consimțământul și asentimentul unei majorități, indiferent de criteriile după care se ia în considerare majoritatea, atunci am asista la o universalizare a situației italiene. Prin urmare, religia cu cei mai mulți aderenți își va impune autoritar propriile simboluri, în totala desconsiderare a drepturilor persoanelor care nu împărtășesc aceeași convingere. Pentru că este greu de crezut că majoritatea va fi de acord cu partajarea spațiului public în admiterea afișării și a altor simboluri decât cele aparținând propriei credințe.

Nu consider oportună nici o astfel de situație, deoarece e lesne de previzionat că într-un caz similar s-ar transforma spațiul educațional într-o întrecere a afirmării diferitelor simbolistici de natură religioasă [13, p.712], ceea ce ar fi în detrimentul procesului educativ, care trebuie axat pe promovarea spiritului critic, obiectiv și pluralismul de idei, nu pe prozelitism și exacerbare a sentimentelor de sorginte religioasă. Pe de altă parte, susținerea unor activități de educare a tinerilor raportată la religia majorității, pentru cei care doresc acest lucru, consider că este cu ușurință la îndemână pentru cultul religios majoritar, care dispune și de personal, dar și de mijloace materiale și organizatorice, fără a fi nevoie de implicarea activă a statului. Această soluție ar îndeplini și necesitatea transmiterii tradițiilor cultural religioase, atât de fervent invocată de adepții învățământului religios în școli.

Ca o concluzie, riscăm să afirmăm că decizia Lautsi și alții contra Italiei, departe de a-și fi încetat ecoul în rândul europenilor, fie ei juriști ori simpli cetățeni, este rezultatul unor aprigi presiuni din multiple direcții: state, culte religioase, organizații particulare. De aceea se poate impregna impresia conform căreia rezultatul deliberării nu este atât de mult unul survenit ca urmare a aplicării stricte a unor raționamente și argumente pur juridice, cât mai degrabă un punct de vedere format din convingerea intimă a persoanelor implicate, la care s-a încercat ulterior construirea unor motive care să susțină soluția.

Curtea rămâne o instituție judiciară, dar pentru a supraviețui are nevoie să aibă „*antene*" politice. Alături de Italia, aproape jumătate din statele Consiliului Europei (21 din 47) s-au opus în mod public abordării primei hotărâri a Camerei, percepută ca o încercare de secularizare forțată a școlilor. Acestea au afirmat la unison legitimitatea socială a identității creștine în societatea europeană. Această

coaliție (descrisă de un critic drept „*Alianța Sfântă*” [14], care a reunit aproape întreaga Europă Centrală și de Est, arată că există puternice diviziuni interne religioase și culturale în cadrul Consiliului Europei. Mai mult decât atât, aceasta nu este o diviziune est - vest, așa cum se poate vedea din sprijinul important acordat Italiei de către țările de tradiție ortodoxă și indiferent de orientarea politică. Camera sau Marea Cameră ar fi putut, de asemenea, să facă unele referințe la Preambulul Statutului Consiliului Europei, care prevede devotamentul statelor sale membre la valorile „spirituale și morale care sunt moștenire comună a popoarelor lor și sursa reală a libertății individuale, politice și a statului de drept, principii care stau la baza tuturor democrațiilor autentice”.

În mod obișnuit, este dificil și periculos a prezice modul în care Curtea Europeană va decide asupra unei probleme atât de sensibile. Cu toate acestea, condamnarea politică pe scară largă a deciziei primei Camere, reacția politică concertată și criticile la care a fost supusă au constituit argumente puternice pentru o inversare a soluției, așa cum s-a și dovedit [15, p. 451-456]. Oricum dezvoltarea jurisprudenței în materie, subsecventă pronunțării din 18 martie a Marii Camere a CEDO, este de mare interes [16, p.47-74].

Referințe bibliografice:

1. Nichita R. Cârnat T. Dreptul la învățătură – pilonul progresului și reformării învățământului. În: Culegerea comunicărilor participanților la Conferința științifică internațională „Interacțiunea dreptului intern cu dreptul internațional: provocări și soluții”. Palatul Republicii, 14 noiembrie 2014, dedicată celei de-a 70-a aniversare a dlui profesor univ. Nicolae Osmochescu, Chișinău: FEP Tipografia Centrală, 2015. p. 69-74.
2. **Dworkin R.** Taking Rights Seriously, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2004. 392.
3. Francesco V. Personal Identity in the Human Rights Perspective, University of Palermo, 2010. Site: http://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2013/10/Personal_Identity.pdf.
4. Schlutter B. Crucifixes in Italian classrooms: Lautsi v Italy, European Human Rights Law Review, no. 6/2011, p. 721.
5. Sudre F.Droit européen et international des droits de l’homme, 5e édition mise à jour, Paris: Presses Universitaires de France, 2015, 1006 p.
6. Cauza Lautsi și alții contra Italiei. Cererea nr. 30814/06, soluționată inițial de a doua Secție, prin hotărârea de la 3 noiembrie 2009, și de Marea Cameră la 18 martie 2011.
7. Convenţia Internaţională privind apărarea drepturilor tuturor muncitorilor-migranţi şi a membrilor familiilor acestora din 18.12.1990. Ratifi-

cată prin Legea nr. 20-XVI din 10.02.2006, în vigoare pentru Republica Moldova din 01.10.2006. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.35-38/156 din 03.03.2006.
8. Cauza CEDO Cipru contra Turciei, hotărâre adoptată de Marea Cameră la data de 10 mai 2001, nr. 25781/94, site: http://jurisprudentacedo.com/Cipru-contra-Turcia-Aplicabilitatea-Conventiei-Nordul-Ciprului-Responsabilitatea-Turciei.html, accesat la data de 26.01.2017.
9. Cauza CEDO Koivusaari și alții contra Finlandei. Decizia din 23 februarie 2010 nr. 20690/06.
10. Cauza Bernard și alții contra Luxemburg, D. et R., 75, p. 5. Site: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/SUM/?uri=CELEX:62011FO0098_SUM, accesat la data de 04.08.2016.
11. Cauza Brown vs. Board of Education of Topeka (1954). Site: http://www.civilrights.org/education/brown/brown.html, accesat la data de 04.02.2017.
12. Hotărîrea Guvernului cu privire la aprobarea Strategiei de dezvoltare a educaţiei pentru anii 2014-2020 „Educaţia-2020" nr. 944 din 14.11.2014. În: Monitorul Oficial nr.345-351/1014 din 21.11.2014.
13. Zlatescu V.D., Moroianu Zlătescu I. Repere pentru o filozofie a drepturilor omului, București,1996. 111 p.
14. Boston University. International Law Journal Vol. 24:147.2006, p. 147-164.
15. Bulmer W. Of the education of the poor: being the first part of a digest of the reports of the Society for bettering the condition of the poor. L., 1809. P.261-262.
16. De Sousa E Brito J. General aspects of religion and education in the secular state. În: Religion in Public Education, European Consortium for Church and State Research. Proceedings of the Conference Trier, 11–14 November 2010. p. 9-16.